

II. Abdülhamit Döneminde Dr. Bahaeddin Şakir'in Osmanlı Velihtları İle İlişkileri

Alaattin UCA ¹

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KARAMAN

Özet

İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Abdülhamit yönetimine son vermek için kuruldu. Cemiyet, bu amaçla Osmanlı Devletinin hanedan üyeleri ile irtibat kurdu. Bu kişiler Yusuf İzzettin ve Mehmet Reşat idi.

Dr.Bahaeddin Şakir hem Yusuf İzzettin Efendi'ye hem de Mehmet Reşat'a bir mektup yazdı. Dr.Bahaeddin Şakir bu mektuplar vasıtasıyla onlardan bazı taleplerde bulundu. Bu durum Osmanlı veliahtlarının İttihat ve Terakki Cemiyeti ile irtibatı olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada hanedan üyeleri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bahaeddin Şakir, Yusuf İzzettin Efendi, V.Mehmet Reşat, Osmanlı Hanedanı, Osmanlı Velihtları

Dr. Bahaeddin Şakir's Relations with the Ottoman Heir Apparents in the Period of Abdülhamit II

Abstract

The Union and Progress Party founded to break down the Abdülhamit II administration. The Community collaborated with members of the Ottoman Dynasty for this purpose. These people were Yusuf İzzettin and Mehmet Reşat.

Dr.Bahaeddin Şakir wrote a letter to Yusuf İzzettin and Mehmet Reşat both. Dr.Bahaeddin Şakir found in some requests by writing these letters. This situation shows that contact the members of the Ottoman Dynasty with the Union and Progres Party.

This study focuses on the relationship between the members of the Ottoman Dynasty and the Union and Progres Party.

Key Words: The Union and Progress Party, Bahaeddin Şakir, Yusuf İzzettin Efendi, V.Mehmet Reşat, The Ottoman Dynasty, The Ottoman Heir Apparents

Giriş

Dr.Bahaeddin Şakir, 1889 yılında İstanbul'da Askeri Tıbbiye'de İttihad-ı Osmani adıyla kurulan ve sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alarak Osmanlı Devletinin son dönemine damgasını vuran teşkilatın kuruluşundan dağılışına kadar içinde bulunan ve bu sevdasını Berlin'de 16/17 Nisan 1922 gecesi Ermeni teröristler tarafından şehit edilinceye kadar sürdüren sözde değil, özde bir ittihatçı idi. 1874 yılında doğdu. Babasının adı Mehmet Şakir'dir. İslimiye ya da İstanbul'da doğduğu şeklinde rivayetler var ise de doğum yerini gösteren bir belge henüz mevcut değildir. İlk ve orta öğrenimi hakkında da pek fazla bilgi olmayan Bahaeddin Şakir, 1887'de Tıbbiye İdadisine, 1891'de de Askeri Tıbbiye'ye girdi (UCA, Nisan 2011: 40; UCA, Haziran 2011: 125).

1896 yılında Askeri Tıbbiye'yi bitiren Dr.Bahaeddin Şakir, 1900 yılında yapılan sınav sonucu tıp fakültesine muallim muavini olarak atanmasının hemen ardından 1901'de Sultan Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzettin Efendi'nin özel doktorluğuna tayin edildi (Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası, 1922: 211). Bahaeddin Şakir ile

Yusuf İzzettin Efendi arasındaki dostluk ve işbirliğinin Bahaeddin Şakir'in Tıbbiyedeki öğrencilik yıllarında başladığı hatta Yusuf İzzettin Efendi'nin ona bu dönemde maddi yardımda bulunduğu da ifade edilmektedir (Bayar, 1997: 245). Dolayısıyla okulu bitirdikten sonra Bahaeddin Şakir'in Yusuf İzzettin Efendi'nin özel doktoru olarak görevlendirilmesi tesadüf değildir. Ancak ittihatçı bir doktorun, Osmanlı tahtına çıkması muhtemel bir hanedan üyesinin özel doktorluğunu üstlenmesi elbette ki II. Abdülhamit ve hafiye teşkilatının gözünden kaçmadı.

Bahaeddin Şakir, müstakbel Osmanlı padişahı olarak gördüğü Yusuf İzzettin Efendi'yi Meşrutiyete hazırlamak istiyordu. Bu maksatla sık sık onun Çamlıca'daki dairesine gidip geliyor, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne nakdi yardım yapmasını sağlıyor ve Paris'teki ittihatçılarla da haberleşmesini organize ediyordu. 1905 yılının Temmuz ayında Bahaeddin Şakir, Yusuf İzzettin Efendi'nin köşkünden çıkarken yakalandı (Çiçek, Temmuz 2004: 28). Tutuklanarak Bekir Ağa Bölüğüne konuldu. Burada bir iki gün tutulduktan sonra vapura bindirilerek Trabzon'a oradan da Erzincan'a

sürgün edildi (Arif Cemil, 2004: 33, 125, 217). Burada yaklaşık iki ay kaldıktan sonra 1905 yılının Ekim ayında Cemiyetin katkılarıyla Paris'e kaçtı (BOA, D.233, G.51; Karabekir, 2000: 494).

Bahaeddin Şakir'in, Yusuf İzzettin Efendi ile olan irtibatı dolayısıyla sürgün edildiği, o dönemde Paris'te yayın yapan ittihatçıların meşhur gazetesi "Şura-yı Ümmet" te yer aldı. Adı geçen gazetenin 31 Ağustos 1905 tarihli nüshasında Bahaeddin Şakir'in adı zikredilmeden, Yusuf İzzettin Efendi'nin etrafında bulunan kişilerin sürgün edildiği haberi yer alırken, Yusuf İzzettin Efendi hakkında ise şu ifadeler yer verildi: "İkinci Varis-i Meşru-i Saltanat Şehzade-i Âli-i Haslet Devletlü, Necabetlü Yusuf İzzettin Efendi Hazretleri" (Havadis-i Dâhiliye, 16 Ağustos 1905: 4).

Şura-yı Ümmet Gazetesinde yapılan bu tür yayınlardan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yusuf İzzettin Efendi'nin velihtlığına önem verdiği ve onu saltanatın meşru varisi olarak gördüğü ve Bahaeddin Şakir vasıtasıyla onunla irtibat kurduğu anlaşılmaktadır.

Bahaeddin Şakir'in Yusuf İzzettin Efendi'ye Yazdığı Mektup

Bu irtibat Bahaeddin Şakir, Paris'te iken de devam etti. Ancak ilişkilerde sorun olduğu, para transferinin sağlanmadığı hatta Bahaeddin Şakir'in maaşının dahi ödenemediği onun Yusuf İzzettin Efendi'ye yazdığı bir mektuptan anlaşılmaktadır.

Bahaeddin Şakir söz konusu mektupta şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Hâlbuki Efendimiz elbette pekiyi tahattur ederler ki, benim hizmetimde iken benim sebepime size bir fenalık gelirse, siz kendinizi kurtarmaya bakınız, bir kere nefsinizi kurtardıktan sonra size maaşınızı göndermek, ihtiyaçlarınızı tasfiye etmek benim için vicdani bir borçtur buyurmuştunuz. O kat'i va'd nerede? Vicdani hislerinizin ve necibane hasletlerinizin eserleri neden görünmüyor?..." (Uca, 2009: 42).

Bu sözlerden Bahaeddin Şakir'in, Paris'e kaçmadan önce Yusuf İzzettin Efendi adına çalıştığı dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hanedanın bir üyesi olan Yusuf İzzettin Efendi arasında II. Abdülhamit'e karşı yapılan mücadelede bir işbirliği olduğu anlaşılmaktadır. Yine bahsedilen mektupta Bahaeddin Şakir, Avrupa'da Yusuf İzzettin Efendi adına yaptığı çalışmaları anlatmakta ve onun için hayatını nasıl tehlikelere attığının bilindiğine dikkat çekmektedir. Kendi kontrolü altında bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurt dışındaki ve özellikle de Paris'teki yayın imkânlarını da kullanarak Yusuf İzzettin Efendi'nin tanıtımı ve haklarının korunması hususunda gayret gösterdiğini, aleyhte propagandayı önlediğini ve bu çalışmalar sonucunda önceden etkin olan Mecit Efendi'nin adı yerine Yusuf İzzettin Efendi'nin adının Avrupa'da daha etkin hale getirildiğini söylemektedir (Uca, 2009: 40, 41). Bütün bu ifadeler, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Yusuf İzzettin Efendi arasında bir ilişki ve

işbirliği olduğunu bir kere daha ortaya koymaktadır.

Sultan Abdülhamit'in veraset sistemini değiştirerek kendi oğlu Burhanettin Efendi'yi padişahlık makamına getirme girişiminde bulunduğunu da iddia ederek buna karşı Cemiyetin görüşlerini Şura-yı Ümmet Gazetesi'nde açıklayan Bahaeddin Şakir, Yusuf İzzettin Efendi'ye yazdığı bir istihamede mevcut hükümet ve padişahın saltanatın el değiştirmesi usulü hakkında hainane teşebbüslerde bulduklarını dile getirmektedir. Kendilerinin de bunu önlemek için yazılar yazdıklarını ve bu yazıların yurda gönderilmesi halinde faydalı olacağını söyleyerek bu iş için para talebinde bulunmaktadır (Kuran, 1956: 386).

Ali Haydar Mithat'a Göre Dr.Bahaeddin Şakir'in Hanedan Üyeleri ile İlişkileri

Dr.Bahaeddin Şakir'in İttihat ve Terakki Cemiyeti adına hanedan üyeleriyle irtibat kurduğunu teyit eden başka kaynaklar da vardır. Mesela, Bahaeddin Şakir'in Avrupa'da Yusuf İzzettin Efendi'yi savunduğu ve onun adına çalıştığı Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat'ın şu sözlerinden de anlaşılmaktadır:

"Üstelik Doktor Bahaeddin Şakir'in de ikide bir, İkinci Veliht Yusuf İzzettin Efendi gibi bir mecnunu müdafaaaya kalkışarak hürriyet taraftarı sayması beni çileden çıkarıyordu. Ben kendi hesabıma hanedan-ı saltanat arasında hürriyet ve milliyet taraftarı bir şehzade bulunabileceğine kani değildim" (Mithat, 1946: 183).

Ali Haydar Mithat'ın bu sözleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hanedan üyeleriyle Bahaeddin Şakir vasıtasıyla kurduğu irtibatı bir kez daha ispat etmekte ve cemiyetin söz konusu kişiyi Meşrutiyete hazırladığı tezinin de doğru olduğunu göstermektedir.

Bahaeddin Şakir'in Veliht Mehmet Reşat Efendi'ye Yazdığı Mektup

Bahaeddin Şakir'in sadece İkinci Veliht Yusuf İzzettin Efendi ile değil, Birinci Veliht Mehmet Reşat Efendi ile de irtibat halinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira ona hitaben bir mektup yazması ya da bu cesareti kendisinde bulması Mehmet Reşat Efendi'nin de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile irtibatı olduğunun delilidir.

Birinci Veliht Mehmet Reşat Efendi'ye yazdığı mektupta Bahaeddin Şakir düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

"Millet-i Osmaniye'yi Asya-yı vustanın en uzak ekaliminden Viyana'ya götüren Hanedan-ı Âli-i Osmandır. Âli-i Osmandan zat-ı melekemat hazret-i veliyünniamileri gibi sultan-ı kulüb bir padişah ne zaman bu millete pişva olduysa, millet cihanı hayrette bırakacak asar ve ef'âl vücuda getirdi. Nakabil-i tagayyür olan usul-ü veraset-i saltanatın meşruiyetine, selamet-i İslamiyet ve beka-yı millet için elzemiyetine dair yazdığımız mevaiz ve nesayihin memalik-i şahanenizde intişarına fedakârane çalışıyorsak da

bu husus nakte muhtaç olduğu cihetle naçar hakipayı hacetrevayı veliyyünniamilerini tasdi ve tacize icisar ediyoruz. Olbabda ve kâtibe-i ahvalde emrüferman hazret-i veliyyülemrindir” (Kuran, 1956: 386; Bayur, 1991, C.2, K.4: 121).

Bu mektupla Bahaeddin Şakir Mehmet Reşat adına Avrupa’da yaptıkları çalışmaların başarıya ulaşması için ondan resmen para talep etmektedir. Aralarında bir işbirliği olmasa ya da yapılan işlerden Mehmet Reşat’ın haberi olmasa Bahaeddin Şakir’in böyle bir talepte bulunması şüphesiz ki mümkün değildir.

Gerek Mehmet Reşat ve gerekse Yusuf İzzettin Efendilere hitaben Bahaeddin Şakir tarafından yazılan bu mektuplar Avrupa’da faaliyet gösteren İttihatçıların hanedan üyeleriyle irtibat halinde olduklarını ve hanedan üyelerinin de istibdat yönetimini aşabildikleri ölçüde Avrupa’ya para gönderdiklerini göstermektedir. Aynı şekilde Bahaeddin Şakir’in her iki hanedan üyesinden para talebinde bulunması, adı geçen hanedan üyelerinin Genç Türklerle irtibat halinde olduklarını ve hatta bir kısmını Avrupa’da II. Abdülhamit aleyhine faaliyette bulunmaları için kendilerinin görevlendirdiği düşüncesini de kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Yusuf İzzettin Efendi’nin Avrupa’da bulunan Genç Türklerle her ay bir vasıta ile 15 altın lira maddi yardımda bulunduğu da ifade edilmektedir (Bayur, 1991, C.1, K.1: 383; C.2, K.4: 122).

Cemiyet, şehzadelerden yardım talebinde bulunduğu gibi işi daha da ileri götürüp, onların adını kullanarak mesela İkinci Veliyaht Yusuf İzzettin Efendi’nin ileride gerçekleştireceği vatanperverane teşebbüslerine şimdiden zemin hazırlamak üzere Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa’dan da yardım talebinde bulunmuştur (Bayur, 1991, C.1, K.1: 383, 384; C.2, K.4: 122, 123).

Arif Cemil’e Göre Dr.Bahaeddin Şakir’in Hanedan Üyeleri ile İlişkileri

Dr.Bahaeddin Şakir’in Cemiyet adına söz konusu hanedan üyeleriyle irtibat halinde olduğunu gösteren başka deliller de vardır. Bunlardan biri de Arif Cemil’in şu sözleridir:

“İstibdat zamanındaki ahval göz önüne getirilecek olursa casusların sıkı tarassutlarına rağmen gerek Veliyaht Reşat ve gerek İkinci Veliyaht Yusuf İzzettin Efendilerin Avrupa’daki Genç Türklerle muhabere etmek için yine fırsat bulabilmelerine hayret etmek lazım gelir. Demek ki Abdülhamit’in her tarafı kas kas kavurması, şehzadeleri saraylarına hapsedmesi ve araba ile gezmeye çıktıkları zaman da arkalarından atlı casuslarla takip ettirmesi onları tamamıyla harice karşı tecrit etmek için kâfi gelmiyordu. İstanbul’dan Paris’e yazılan öyle mektuplar vardı ki bunlarda mesela Yusuf İzzettin Efendi’nin takip edilecek harici siyaset hakkında Dr.Bahaeddin Şakir Bey’e talimat verdiği bile vaki oluyordu. Bir mektupta deniliyordu ki: İngiltere Devleti’ne karşı idare-i kalam edilmemesi lüzumuna dair evvelce tarafımdan vuku

bulan ihtarin neden ileri geldiğini soruyorsunuz. Bunu anlatalım. Beş altı aydan beri Yusuf İzzettin Efendi bazı mühim sebeplerden dolayı İngiliz politikasına gayet mütemayil görünmektedir. Osmanlı Devleti ile İngiliz Devleti arasında bir mukarenet husule gelmesini cidden arzu etmektedir. Bunu Efendi Hazretlerinden gelen bir varakanın mündericâtından anladığım için keyfiyeti size bildirmeye mecbur oldum” (Arif Cemil, 2004: 389, 390).

Bu ifadelerden şehzadelerle ittihatçılar arasındaki irtibatın araçlar vasıtasıyla sağlandığı doğrudan yazışma yapmadıkları anlaşıldığı gibi, Sultan Abdülhamit’in İttihatçılara karşı verdiği mücadelede yalnız olduğu her iki veliaht tarafından desteklenmediği ya da başka bir ifade ile Osmanlı Devletinin veliahtlarının da ittihatçılarla işbirliği içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Dr.Bahaeddin Şakir’in Yusuf İzzettin Efendiye Yazdığı İkinci Mektup

Dr.Bahaeddin Şakir, II. Meşrutiyetin ilanından yaklaşık bir yıl önce, 1907 yılı Mart ayında Cemiyetin emirleri doğrultusunda gizlice Paris’ten İstanbul’a geldi (Bahaeddin Şakir, 7 Kanunusani 1325: 2). İstanbul’da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bir şubesinin açılması için faaliyette bulundu. Ancak yakalanma korkusu ve şehzadenin başına bir iş gelmesinden çekindiği için Yusuf İzzettin Efendi ile görüşemedi ve kendisine bir mektup daha yazdı.

Bu mektupta, Yusuf İzzettin Efendi’ye özel maruzatta bulunmak için Cemiyet tarafından görevlendirildiğini, Yusuf İzzettin Efendi’nin saadeti için bu tehlikeli görevi kabul ettiğini, ihtiyatı elden bırakmadığını ancak yakalansa bile Yusuf İzzettin Efendi hakkında herhangi bir ifşaatla bulunmasının söz konusu olamayacağını dile getirdi. Kendisinin maişetini temin etmenin Yusuf İzzettin Efendi’ye ait bir keyfiyet olduğunu hatırlatarak buna rağmen vatan hizmeti yaparken zaruret çekmesinin önemli olmadığını ifade etti. Daha sonra sözü Prens Sabahattin’e getirerek bu kişinin hem Osmanlı Devleti hem de Yusuf İzzettin Efendi’nin düşmanı olduğunu açıkladı. Veraset usulünün değiştirilmesine yönelik gelişmelere de değinen Dr.Bahaeddin Şakir, Prens Sabahattin ve Abdullah Cevdet’in tamamen saltanatın aleyhinde olduklarına dikkat çekti. Sultan Abdülhamit ve yakın çevresinin ise veraset usulünü kendi istekleri doğrultusunda değiştirmek gayreti içinde olduklarını ve bu maksatla Mecit Efendi’ye saltanat hakkından feragat ettiğine dair bir belge imzalatılmak istendiğini bildirdi. Ermeniler, Bulgarlar ve Rumların ülke içindeki olumsuz faaliyetleri ve hedeflerini de gündeme getiren Bahaeddin Şakir, Avrupalıların da Osmanlı ülkesindeki buhrandan istifade etmenin yollarını aradıklarını dile getirdi. Memleketin, milletin, hanedanın menfaatine çalışan yegâne firkanın kendisinin reisleri arasında bulunduğu Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti (Cemiyet o günlerde bu isimle anılıyordu) olduğunu ifade etti. Bu Cemiyetten Yusuf İzzettin Efendi’nin ne kadar istifade edeceğini

söylemeye gerek olmadığını bildiren Bahaeddin Şakir, Cemiyetin telkinat, neşriyat ve icraat ile meşgul olduğunu ve birçok şubesi bulunduğunu hatırlattı. Bu şekilde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gücünü hissettirmeye çalışan Bahaeddin Şakir, Yusuf İzzettin Efendi'den şu taleplerde bulundu:

1-Cemiyetin matbaasının geliştirilmesi için ve de devlet ve milletin saadet ve selametine sarf edilmek üzere ya her ay Cemiyete muayyen bir tahsisat göndermesi ya da bir miktar yardımda bulunması,

2- Devlet ve milletin saadet ve selameti için hizmet edenlerden vazife esnasında hapis veya sürgün edilenlerin saltanat nöbeti kendisine geldiğinde yani padişah olduğunda affını temin ederek onları himaye etmesi,

3- Meşveret usulünün tesisi ve Kanun-ı Esasi'nin tatbikini vaat etmesi (Uca, 2009: 95-98; 576-580).

Cemiyetin, Bahaeddin Şakir vasıtasıyla İkinci Velihaht Yusuf İzzettin Efendi'ye sunduğu bu talepler elbette ki tesadüfi talepler değildir. Her şeyden önce anayasa ve Meşrutiyet talebidir. Zaten İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Devleti'nin ikinci veliahdını meşrutiyete hazırlamak istemiş ve bu maksatla Bahaeddin Şakir vasıtasıyla kendisi ile irtibat kurmuştur.

Yusuf İzzettin Efendi'nin bu talepleri nasıl değerlendirdiği bilinmese de Cemiyet, 23 Temmuz 1908'de Sultan Abdülhamit'e II. Meşrutiyeti ilan ettirmiş ve Anayasa'ya yeniden işlerlik kazandırmıştır. Daha sonra da onu tahttan indirerek yerine Birinci Velihaht Reşat Efendi'nin V.Mehmet Reşat unvanıyla Osmanlı tahtına geçmesini sağlamıştır.

Meşrutiyet ilan edildikten sonra yurtdışındaki pek çok ittihatçı gibi Bahaeddin Şakir de İstanbul'a dönmüş ve Yusuf İzzettin Efendi'nin özel doktorluğu görevini yeniden üstlenmiştir (Terzioğlu, 2001: 13). Ancak Bahaeddin Şakir'in Teşkilat-ı Mahsusa hizmetleri için Erzurum'da bulunduğu sırada 19 Ocak 1915 tarihinde Yusuf İzzettin Efendi intihar etmiştir (Baykal, 3 Ocak 1963: 181-183; 10 Ocak 1963: 202-204). Bu intiharın 1 Şubat 1916 tarihinde gerçekleştiği ve bu tarihten sonra Vahdettin'in veliaht olduğu da iddia edilmektedir (Bayur, 1991, C.3, K.1: 194). Sultan V.Mehmet Reşat ise ağabeyi II. Abdülhamit'in yerine geçtiği 1909 yılından vefat ettiği 1918 yılına kadar yaklaşık dokuz yıl ittihatçıların gölgesinde kalarak Osmanlı tahtında oturmuştur (Kurtuluş, 1978: 233, 234).

Sonuç

Görüldüğü gibi, Dr.Bahaeddin Şakir, II. Abdülhamit döneminde İstanbul'da iken hanedan üyelerinden Yusuf İzzettin ve Mehmet Reşat Efendilerle İttihat ve Terakki Cemiyeti adına irtibat kurmuştur. Bu irtibatın deşifre olması üzerine Bahaeddin Şakir tutuklanmış ve daha sonra da Paris'e kaçmıştır. Paris'te iken de bu ilişki devam etmiştir. II. Abdülhamit aldığı bütün tedbirlere rağmen şehzadelerin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan irtibatını yok edememiştir.

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanıyla yurda dönen Bahaeddin Şakir 1915 yılına kadar Yusuf İzzettin Efendi'nin doktorluğu görevini sürdürerek hanedanla irtibatını kesmemiştir. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle sultan olan V.Mehmet Reşat ise ittihatçılarla uyum içinde bir saltanat sürmüştür. Hâlbuki ondan sonra tahta geçen son Osmanlı Padişahı VI. Mehmet Vahdettin ittihatçılara karşı hiç müsamaha göstermemiştir. Bu da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yusuf İzzettin ve Reşat Efendilerle gerçekten irtibat halinde olduğuna işaret etmektedir.

Kaynakça

ARİF CEMİL, **Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki**, (Yayımlayanlar: Erdal AYDOĞAN – İsmail EYYÜPOĞLU), Ankara, 2004.

BAHAEDDİN ŞAKİR, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, **Şura-yı Ümmet**, 7 Kanunusani 1325.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı.Askerî Maruzat (1904-1909).

BAYAR, Celal; **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş**, İstanbul, 1997, C.4.

BAYKAL, İsmail; “Velihaht Yusuf İzzettin Efendi'nin İntiharı ve Sebepleri”, **Yakın Tarihimiz**, 3 Ocak 1963, C.4, S.45, 46.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi**, Ankara, 1991, C.1, K.1; C.2, K.4; C.3, K.1.

ÇİÇEK, Hikmet; **Dr.Bahattin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni**, İstanbul Temmuz 2004.

Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1922, C.4, S.3.

“Havadis-i Dahiliye”, **Şura-yı Ümmet**, 15 Cemaziyelahir 1323 / 16 Ağustos 1905.

KARABEKİR, Kâzım; **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, (Yayımlayan:Faruk ÖZERENGİN), İstanbul, 2000.

KURAN, Ahmed Bedevi; **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1956.

KURTULUŞ, Baki; **Osmanlı Padişahları**, Ankara, 1978.

MİTHAT, Ali Haydar; **Hatıralarım 1872-1946**, İstanbul, 1946.

TERZİOĞLU, Arslan; “Yerli ve Yabancı Kaynaklar Işığında Dr.Bahaddin Şakir'in Berlin'de Öldürülmesi ve Ermeni Tehciri Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası** (Supplementum), 2001, C.64, S.1.

UCA, Alaattin; **İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahaeddin Şakir Bey**, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2009.

.....; “Dr.Bahaeddin Şakir Bey”, **Türk Yurdu**, Nisan 2011, C.31, S.284.

.....; “Stange Müfrezesi’nin Harp Ceridesine Göre Kafkas Cephesi’nde Dr.Bahaeddin Şakir”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Haziran 2011, Yıl.13, S.20.